

EGYED ADRIENN

TÁJALAKULÁS VIDÉKI TÉRSÉGEKBEN

KISTELEPÜLÉSEK FUNKCIÓ- ÉS KARAKTERVÁLTOZÁSAINAK ÖSSZEFÜGGÉSEI

HÁROM KISTÉRSÉG PÉLDÁJÁN

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Tájépítészeti Kar

BUDAPEST, 2012

A doktori iskola

megnevezése: Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészet és Környezetmodellezés

tudományága: Agrárműszaki

vezetője: Csemez Attila, DSc
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

Témavezető: Sallay Ágnes, PhD
egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

A jelölt a Budapesti Corvinus Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, az értekezés műhelyvitájában elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés védési eljárásra bocsátható.

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

1. CÉLKITŰZÉSEK	3
2. MÓDSZERTAN	4
2.1. A VIZSGÁLATBA VONT TELEPÜLÉSEK KÖRE	4
2.2. MÓDSZEREK	5
3. EREDMÉNYEK	6
3.1. A FALUTIPIZÁLÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGZÉSE	6
3.2. A MINTATERÜLETEKEN ELÉRT EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE	9
3.3. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	10
4. KÖVETKEZTETÉSEK	14
5. SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE	16

1. CÉLKITŰZÉSEK

Kutatásom alapvető célja annak felmérése, hogy a 20. században zajló, településhálózatra ható folyamatok milyen mértékben változtatták meg a kistelepülések funkcióit és ezek a funkcióváltozások hogyan változtatták meg a települések karakterét.

A kutatás első lépéseként a **vidéki település definiálásának témakörével** foglalkoztam, mivel szükségem volt egy olyan definícióra, ami tájépítészeti szempontból határozza meg a vidéki települések körét, így keretet ad a munkának.

A megfogalmazott definícióra elvégeztem az egész országra kiterjedő elemzéseket, amelyek a specializálódó települések esetében a karakterüket befolyásoló hatások típusa és erőssége szerint egyfajta körképet adnak az eddig lezajlott változásokról. Szélesebb körű, empirikus kutatási módszerek bevonásával mintaterületeken **feltártam a jelenlegi állapot kialakulásának okait**, valamint **megbecsültem a jövőben feltételezhető változásokat**, így felvázoltam, hogy a települések a kívánt jövőképet milyen **karakterváltozások** árán tudják megvalósítani.

Munkám során az alábbi problémafelvetésekre kerestem választ:

A. A vidék definiálásával kapcsolatos problémafelvetések:

P1: **Hogyan lehet leválogatni a táji szempontból vidékinek tekinthető települések körét, azaz mi a vidék?**

P3: **Hogyan, milyen adattípusra, adatbázisra alapozva lehet országos szinten meghatározni a táji szempontból vidékinek tekinthető települések körét?**

P2: **Tekintettel az utóbbi évtizedekben tapasztalható várossá nyilvánítások magas számára, a városok településkarakterüket tekintve valóban városiasak?**

B. A települések funkcióváltozásával kapcsolatos problémafelvetések és hipotézisek:

P4: **Melyik az a falutipizálás, ami táji szempontból a legjobban alkalmazható, azaz egyaránt tükrözi a vidéki települések funkció- és karakterváltozását?**

P5: **Milyen irányokban és milyen mértékben specializálódtak a vidéki települések az ezredfordulóra Magyarországon, azaz milyen változásokon mentek át az ország vidéki települései a 20. században, és milyen az ezredfordulás helyzetkép?**

P6: **Milyen típusú településeken és mely területeken a legintenzívebb a területhasználat változása?**

C. A mintaterületekhez kapcsolódó problémafelvetések és hipotézisek

P7: Milyen arányban és milyen módon hatnak felülről és alulról fakadó erők a települések funkció- és karakterváltozásaira? Hogyan lehet kiaknázni az európai integrációs törekvéseket a vidékfejlesztésben?

P8: Hogyan lehet mikrotérségi kontextusban alaposan, ugyanakkor látványos összehasonlítást elérve értékelni a települések fenntarthatóságot szem előtt tartó fejlődését?

P9: Melyek azok a területhasználat terén érvényesülő tendenciák, amelyek általánosan megjelenő problémát jelenthetnek a vidéki térségeket érintő tájtervezési feladatok esetében?

2. MÓDSZERTAN

Első lépésként meghatároztam azon települések körét, melyek főbb adatait be akartam vonni az országos szintű vizsgálatba. Az adattartalom korlátozott volta miatt emellett a kiválasztott mintaterületeken kiválasztva komplex elemzéseket is végeztem.

2.1. A VIZSGÁLATBA VONT TELEPÜLÉSEK KÖRE

Az országos körkép alapjául szolgáló adatbázis összeállításához lehatároltam Magyarország vidéki településeit. Az irodalmi áttekintést követően a kizárólag laza beépítésű lakóterületekkel rendelkező falvakat, 2725 települést soroltam be az adatbázisomba.

Mivel minden térség egyedi, nem tartottam elegendőnek csupán egy mintaterületet választani. A vidéki településeket tartalmazó adatbázison végzett első elemzéseknél nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországon Pécs agglomerációjának nyugati gyűrűje az a terület (12 falu), ahol viszonylag kis területen az összes főbb falutípus megtalálható.

Mivel több olyan nemzetközi projektben is volt szerencsém részt venni, amely kötődik az erdélyi Firtos térséghez (20 falu), ezt a térséget is bevontam a munkába. Hogy a nemzetközi összehasonlítás teljesebb legyen, egy nyugat-európai mintaterületet is szükségesnek láttam kiválasztani. Olyan területet kerestem, ahol még mindig van magyar lakosság, hogy a közös kulturális gyökerek összekötő kapocsként szolgálhassanak a területek között. Így esett a választásom a burgenlandi Őrvidékre (7 falu).

Közös vonása a mintaterületeknek, hogy a magyar (székely) lakosság mellett több kisebbség is él a kiválasztott térségekben: Magyarországon németek és romák, Erdélyben romák és románok, az Őrvidéken pedig németek és horvátok.

3.2. MÓDSZEREK

A településeket három féle módszerrel vizsgáltam. Az országos adatbázis segítségével statisztikai adatokra és légifelvételekre alapozott elemzéseket végeztem. Munkámban az ezredforduló környékének állapotát tudom vázolni, mivel a korábbi népszámlálások eltérő adattartalma a legtöbb esetben nem tette lehetővé idősoros mutatók kialakítását, frissebb adatok pedig az egész országra kiterjedően, települési szinten nem voltak elérhetőek. A falvak besorolását és vizsgálatát annak függvényében végeztem, hogy a falvak milyen funkciókat képesek ellátni. Ehhez az agrár, az ipari, az alvó és az üdülő szerepkörök erősségét becsültem különböző indikátorok alapján. Az egyes falucsoportok leírásánál demográfiai, foglalkoztatottsági, területhasználati, táj- és településszerkezeti jellegzetességekre tértem ki.

A mintaterületek feldolgozása során a területek bemutatását a demográfiai folyamatok vizsgálatán, a tájfejlődés bemutatásán, a jelenlegi gazdasági tevékenységek áttekintésén, valamint a települések legkiemelkedőbb értékeinek felvázolásán keresztül történeti és jelenkori térképek, légifotók, irodalmi források, archív felvételek felhasználásával és terepbejárás alapján végeztem. Az általános leírást az agrár-, az ipari-, az alvó- és az üdülőfunkciók hatásának bemutatásával folytattam a falvak külterületének használatára, a településszerkezetre, a telekbeépítésre, valamint az építészetre, kitérve az országos körképben már feltárt, legfőbb táj- és településszerkezeti problémákra. A települések várható jövőképeinek becslése a terepbejárások és hagyományos háttéranyagok, a SCENAR 2020 és a SENSOR projekt eredményei alapján történt.

Céljaim között volt egy olyan értékelési módszer kidolgozása, ami rámutat arra, milyen természeti erőforrások vannak egy adott településnek, az ott lakók mennyire használják ki az ezekben rejlő lehetőségeket, és hogyan építik rá erre az alapra társadalmi és gazdasági életüket. Követelményként fogalmaztam meg továbbá a módszerrel szemben, hogy egyszerre legyen gyorsan áttekinthető és részleteiben elemezhető, ezen kívül pedig módot adjon a szomszédos településekkel való összehasonlításra. Azoknak a településeknek, amelyeknek a hagyományos módszerek nem jeleztek egyértelmű jövőképet, ennek az általam kidolgozott, összehasonlító erőforrás-piramisnak elnevezett módszerrel igyekeztem kitérési pontot találni.

3. EREDMÉNYEK

Téziseim és az eredmények alkalmazhatósága mellett ebben a fejezetben az elkészített országos körkép, valamint a mintaterületen megfigyelhető folyamatok főbb megállapításait is ismertetem.

3.1. A FALUTÍPIZÁLÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGZÉSE

A nem növekvő alvófalvak adják jelenleg az ország településtípusainak gerincét. Ez a funkció az Alföld kivételével az egész országban igen elterjedt, a Dunántúl aprófalvas térségeiben kifejezetten uralkodóvá vált. Az alvó funkció alapvetően üdülőfunkcióval társul, de minden más alapvető funkció mellett is megtalálható.

A növekedő települések átlagosan 30%-kal nőttek az utóbbi húsz évben, de azok, amelyek idegenforgalmi szerepkört is betöltenek, ennél nagyobb arányban is növekedhettek. Az Alföld nagyobb településein az ingázás szignifikánsan kisebb méreteket ölt, mint a nyugati ország rész kisebb helységeiben.

Vizsgálataim során kirajzolódtak a budapesti agglomeráció azon részei, amelyek még többé-kevésbé megőrizték vidéki jellegüket, kialakult továbbá a győri, a pécsi, a szombathelyi és a székesfehérvári agglomeráció, de a legtöbb megyeközpont szomszédságában található egy-két kedvelt lakóterület, ahova jelenleg is zajlik a városokból való kitelepülés.

Azon falvak aránya, ahol a turisztikai funkció a településszerkezetben is tükröződik, nem éri el a vidéki településállomány 3%-át. Az elsősorban üdülőházakra épülő idegenforgalmi szerepkörű falvak az ország két legkedveltebb turisztikai célterületén csoportosulnak, a Balatonnál és a Dunakanyarnál kialakított kiemelt üdülőkörzetekben, míg a Mátra és a Bükk térségében a települések inkább kereskedelmi vendégéjszakáik magas számával tűnnek ki.

Csupán 120 olyan település maradt napjainkra az országban, ahol a helybeni agrárfoglalkoztatottak aránya még az ezredfordulón is jelentős volt. A legtöbb ebbe a típusba tartozó település a Duna-Tisza köze és a Duna mente déli részén, a Körös-Maros közén, és Külső-Somogyban található. Másik funkció csak esetenként társul a kiemelkedő agrártevékenységhez.

A tisztán domináns ipari foglalkoztatottsággal jellemezhető községek csoportja csak 24 faluból áll. Ez alátámasztja Beluszky Pál azon megállapítását, hogy az iparosodás olyan tényező, ami gyakran maga után vonja a városiasodást, így kikerül a vidéki települések köréből. Az ebbe a típusba tartozó települések meglehetősen egyenletesen oszlanak el az országban. Másik funkció csak kivételes esetben társul a kiemelkedő ipari tevékenységhez.

Az alábbiakban összegzem a településcsoportok leírásakor összegyűjtött főbb megállapításokat a módszertani fejezetben felsorolt szempontok alapján:

Demográfia: A települések lélekszáma az ingázás mértékével fordítottan arányos.

Foglalkoztatottság: A helybeni agrár- és ipari foglalkoztatottság a dominánsan agrár, illetve ipari szerepkörű települések esetében 35-50 % között van. Az ingázók aránya átlagon aluli. Az ipari falvakra általánosan jellemző a legtöbb bejáró foglalkoztatása. Az ingázás országos átlagban is magasabb, mint 65%. Az alvófalvakban a helyi foglalkoztatottság aránya elenyésző. Az üdülőfalvakban a foglalkoztatási szerkezet többnyire az országos átlagnak megfelelő, csak néhány olyan csoport esetében jellemző a helyi szolgáltatóipari foglalkoztatottak kiemelkedő aránya, ahol az üdülőfunkció az egész tájegységre jellemző.

Területhasználat: A különböző funkciójú településcsoportok területhasználatának változása az 1. táblázatban van összefoglalva. Mivel a növekedés nélküli alvófalvak típusa adja a vidéki településállomány több, mint 60%-át, az altípus területhasználatára jóformán teljesen megegyezik az országosan is jellemző folyamatokkal és arányokkal. A művelés alól kivont területek aránya valamivel elmarad a növekvő alvófalvaknál tapasztalható értékektől, hiszen új lakóterületek nem kerülnek kijelölésre. A kézimunkaerőt igénylő területhasználati módok visszaestek, bár az idegenforgalmi szerepkörrel is rendelkező települések esetében valamivel kisebb mértékben. A szántók és a rétek aránya 1970 óta néhány százalékkal csökkent. A legelőgazdálkodás stabil. Az erdők aránya minden csoport esetében növekszik.

1. táblázat A különböző funkciójú falvak területhasználatának változása

Alvófalvak: A – növekvő, B – nem növekvő.

Üdülőfalvak: A – üdülőházak alapján, B – vendégéjszakák alapján.

ER – erdő, RE – rét, LE – legelő, KGY – kert-gyümölcsös, SZO – szőlő, SZA – szántó, KI - kivont
(Forrás: KSH, saját szerkesztés)

		ER	RE	LE	KGY	SZO	SZA	KI
1971	Agrárfalvak	15 %	5 %	9 %	2 %	2 %	57 %	7 %
	Ipari falvak	20 %	6 %	9 %	4 %	3 %	49 %	8 %
	Alvófalvak A	16 %	5 %	8 %	5 %	5 %	55 %	10 %
	Alvófalvak B	19 %	6 %	8 %	4 %	2 %	53 %	8 %
	Üdülőfalvak A	22 %	6 %	9 %	3 %	3 %	43 %	11 %
	Üdülőfalvak B	28 %	5 %	9 %	4 %	2 %	45 %	8 %
	Vidéki átlag	18 %	6 %	9 %	4 %	2 %	53 %	8 %
2000	Agrárfalvak	19 %	3 %	9 %	1 %	1 %	56 %	12 %
	Ipari falvak	24 %	4 %	10 %	1 %	2 %	44 %	14 %
	Alvófalvak A	20 %	3 %	7 %	2 %	2 %	49 %	17 %
	Alvófalvak B	23 %	4 %	9 %	1 %	1 %	49 %	13 %
	Üdülőfalvak A	25 %	4 %	8 %	2 %	3 %	38 %	20 %
	Üdülőfalvak B	31 %	3 %	10 %	1 %	1 %	39 %	13 %
	Vidéki átlag	22 %	4 %	9 %	1 %	1 %	49 %	14 %

Településszerkezet: Az alvófalvak településszerkezeti jellegzetességei igen szembeszökőek, de a döntően üdülőházakra alapozott domináns idegenforgalmi szerepkör alakította át legerőteljesebben az ide tartozó települések szerkezetét. A régi és az új településrészek sok esetben nem harmonizálnak egymással.

Az Alföldön a sakktábla szerű, teleklábas településszerkezet jellemzi az agrárfalvakat, de a mértani kialakítás szinte mindenhol meghatározó. A párhuzamos utcák a természet kultúrák függvényében jelentős távolságban is fehetnek egymástól, az új utcák azonban általában már közelebb vannak egymáshoz, mint a település központjában. A Dunántúli települések kisebbek, itt jellemzőek az egy vagy néhány utcás úti vagy útféli falvak. A telkek mindkét esetben hosszan elnyúlnak a házak mögött.

Az iparterületek vagy közvetlenül csatlakoznak a lakott területhez, vagy a természeti adottságokhoz pl. nyersanyag lelőhelyek való kötődés miatt a külterületen találhatóak. A településeken megfigyelhető az új lakóterületek elterjedése: az új utcák általában telepszerűek vagy egy út mentén sorakoznak, míg a régi településrészek halmazos szerkezetűek, és maximálisan alkalmazkodnak a domborzati adottságokhoz.

Az egyes funkciókhoz kapcsolódó általános táj- és településszerkezeti problémák:

Agrárfalvak a külterületi és az egyéb belterületként számon tartott, de szórványtelepülésen élő népesség lakóhelyének átalakulása.

Ipari falvak a tevékenység függvényének megfelelő védőzónák kialakítása, a felhagyott nyersanyagkitermelő helyek rekultivációja, nagyobb volumenű ipari tevékenység esetén a megnövekedett lakóterületi igény olyan jellegű kiszolgálására, ami illeszkedik a már meglévő településrészekhez, az alulhasznosított telepszerű lakóterületek hasznosítása.

Alvófalvak Növekvő népességű alvófunkciójú falvak esetén az új és a korábban kialakult településrészek közötti kapcsolatok és összhang hiánya. Agglomerációk esetében további probléma a települések összenövése.

Üdülőtelepülések a jelenleg többnyire alulhasznosított hétvégi házas üdülőtelepek kezelése, a települések összenövése. Vendégéjszakákra alapozott üdülőfunkció esetében a kapacitás növelésének üteme egy idő után számos esetben meghaladja a kereslet növekedésének ütemét, ami a település karakterének megváltozásához vezet, másrészt a kereslet tartós visszaesése után ezeket a módosulásokat igen nehéz egy másfajta jövőképhez beilleszteni.

3.2. A MINTATERÜLETEKEN ELÉRT EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

A területhasználat változásának fő tendenciái és előfordulásuk a mintaterületeken a 2. táblázatban van összefoglalva. A folyamatok irányítás nélkül minden esetben problémákat okozhatnak.

2. táblázat A mintaterületeken megfigyelhető főbb területhasználat-változási tendenciák (saját szerkesztés)

Területhasználat-változási tendencia	Őrvidék	Baranya	Hargita
Települések összenövése	✓	✓	✓
Új, a település egészéhez nem illeszkedő településrész megjelenése	✓	✓	✓
Kézimunkaigényes területhasználatok visszaszorulása	✓	✓	✓
Extenzív területhasználatok visszaszorulása	✓	✓	
Parlagosodás		✓	✓
Beerdősülés			✓

A települések összenövése globális problémának tekinthető. Mind a magyar, mind pedig az erdélyi mintaterületen várható ennek a folyamatnak az erősödése. A települések összenövésének megakadályozására számos térségben vannak törekvések, ám ezek hatékonysága igen eltérő.

Az új, a régi település karakteréhez nem illeszkedő településrészek kialakulása a falvak összenövéséhez hasonlóan elterjedt probléma. A telekalakítás, a telekbeépítés és az újonnan épült házak stílusa is merőben eltér a falvakban hagyományosan alkalmazott megoldásoktól, viszont a különböző országok mintaterületein található új településrészek nagyban hasonlítanak egymásra.

A kézimunkaerő igényes területhasználati formák visszaszorulása, és ezzel párhuzamosan a táj diverzitásának csökkenése szintén olyan folyamat, ami valamennyi mintaterületen rámutat az életforma megváltozására. Baranya megyében az egykori szőlőhegyek helyén ma üdülőövezetek vagy lakóterületek húzódnak, míg a Firtos-tető környékén egyszerűen felhagyták azokat.

A tájdiverzitás csökkenése az extenzív területhasználati formákat is érintette. Az Őrvidéken és Baranya megyei terület déli részén az intenzív területhasználati módok kerültek előtérbe, míg Baranya megye északi, elszigeteltebb részén és a székelyföldi területen a gazdálkodás nehézségei miatt a gazdák egy része felhagyott a mezőgazdasági tevékenységgel.

A parlagosodás csak a magyarországi mintaterület északi és nyugati részén, valamint a Firtos környékén figyelhető meg. A folyamat okai a már említett csökkenő jövedelmezőségen és a vadkáron kívül az előregedés és az elvándorlás. Az erdők arányának növekedése csak a Firtos térségen figyelhető meg, ami a parlagosodással van összefüggésben.

3.3. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Téziseimet a problémafelvetésekkel összhangban a vidék definiálása, a települések funkcióváltozása, valamint a mintaterületeken szerzett tapasztalatok témakörei szerint csoportosítottam.

A. A vidék definiálásával kapcsolatosan megfogalmazott tézisek:

T1: A város és a vidék viszonya a 20. században jelentősen átalakult, ami megnehezítette a vidéki települések meghatározását. A konkrét lehatárolást eredményező, kvantitatív definíciók azonban főként népsűrűségi mutatókon alapulnak, így igen különböző karakterű településeket sorolnak egyazon kategóriába. A vidék tájépítészeti szempontú definícióját a vidék szóval kapcsolatos nyelvészeti elemzések, az OTÉK által meghatározott paraméterek és Dorgai László leíró vidékdefiníciójának figyelembevételével alkottam meg, miszerint **a vidéki települések kizárólag laza beépítésű lakóterületekkel** (azaz falusias vagy kertvárosias lakóterületekkel) **rendelkeznek**. Elsősorban **a sűrű beépítésű központ mellett jelentős külterületi lakossággal is jellemezhető települések belső ellentmondására szolgáló áthidaló megoldásként bevezettem a vidéki településrész fogalmát, amit a legalább 30 fős lakossággal rendelkező, a sűrű beépítésű területtől fizikailag beépítésre nem szánt területtel elkülönülő, kizárólag laza beépítésű településrészekre, valamint a tanyás térségekre alkalmaztam.**

T2: **A helyi építési szabályzat és a szabályozási terv az önkormányzatok kezében lévő településrendezési eszközként van a legnagyobb összhangban a település fejlesztésének aktuális kereteivel és a jövőjéről alkotott elképzelésekkel.** Mivel a magasabb szintű tervek csupán népsűrűség szerint osztályozzák a településeket, nem alkalmasak az általam alkotott vidékdefiníció szerinti lehatárolásra. Kutatásom elején az tízezer és ezer fő közötti, nagyközségi és községi jogállású falvak körében összegyűjtöttem az elérhető helyi építési szabályzatokat, melyek segítségével **lehatároltam azoknak a magyarországi településeknek a körét, amelyek az általam megalkotott vidékdefiníció szerint 2008-ban vidéki települések voltak.** A KSH 2001-es Helységnévtárának adatai alapján **lehatároltam, hogy melyek voltak 2001-ben Magyarország vidéki településrészei.** Ezek alapján megállapítottam, **hogy vidéki településrészeink kialakulásának fő mozgatórugói a tanyásodás, az**

egykori majorok és puszták átalakulása, kisebb mértékben az ipartelepeket övező és a szőlőhegyeken megjelenő lakófunkció. A vidéki településrészek jelentős száma a településhálózat nagy fokú elaprózódottságát emeli ki..

T3: Miután megvizsgáltam 10 ezer főnél kevesebb lakossal rendelkező városaink helyi építési szabályzatait, bebizonyosodott, hogy a városi rangú településeink 95%-a jelenleg is rendelkezik sűrű beépítésű területekkel, a kivételeket csupán a legfiatalabb városaink jelentik, amelyek még csupán néhány éve nyerték el ezt a rangot, és a korábban várossá nyilvánított településeken lezajlott folyamatokra alapozott tapasztalatok alapján idővel várhatóan ezek is kialakítják sűrű beépítésű, városias karakternek megfelelő településrészeit. A kapott eredmény azt mutatja, **hogy a várossá nyilvánítás felgyorsítja a települések átalakulását, néhány éven belül kisvárosias karaktert kölcsönözve a településnek, ami a sűrű beépítésű lakóterületek megjelenésében is megnyilvánul.**

B. A települések funkcióváltozásával kapcsolatosan megfogalmazott tézisek:

T4: A falvakat a meglévő munka-, lakó- és pihenőhelyet biztosító funkcióik alapján soroltam különböző csoportokba. A csoportosítás tájépítészeti szempontból is megfelelő, ezt az támasztja alá, hogy az így meghatározott fő falutípusok teljes egészében megfeleltethetők a fő tájtypusoknak. **Az általam elkülönített fő falutípusok a következők: agrárfalvak (termőtáj), ipari falvak (ipargazdasági táj), alvófalvak (lakótáj), üdülőfalvak (üdülőtáj).** Az áttekintett falutípzálási módszerek vagy természetföldrajzi vagy társadalmi vagy gazdasági nézőpontúak, ezért eltérnek a fent vázolt csoportosítástól, noha Beluszky Pál 1960-as falutípzálása közel áll hozzá.

T5: Miután csoportokba soroltam az általam vidékinek tekintett településeket, a következő ezredfordulós helyzetképre jutottam: Az agrárfunkció olyannyira visszaesett a vidéki térségeken, hogy mindössze 120 olyan falu maradt az országban, ahol az agrárszerepkör még mindig jelentős szerepet tölt be. Ezzel szemben **az alvófunkció olyannyira elterjedt, hogy az ingázás országos átlaga meghaladja a 60%-ot, az ingázás a vidéki településállomány több, mint 75%-át érinti,** egyedül a kizárólag a település növekedése nélküli jelentős ingázással sújtott falvak csoportját több, mint 800 község alkotja, ezzel kimagaslóan ez lett a legnagyobb településszámú falucsoport. A falvak csoportosítása során **a kizárólag**

üdülőfunkcióval kiemelkedő községek csupán kis településszámú csoportokat tudtak alkotni, ez alátámasztja, hogy az idegenforgalmi szerepkör **csak kiegészítő funkciót tölthet be** a falvak életében.

T6: Megvizsgálva a **területhasználati adatsorokat a következő megállapítást tettem: a statisztika a növekedő településeken alátámasztotta a művelési ágak nagyarányú változását. Jelentős népességvesztés esetén az adatbázisokon keresztül nem jelent meg ez a folyamat, ám a mintaterületek vizsgálata alátámasztotta azt a feltevést, hogy ezeken a településeken is jelentősen változik a területhasználat, ám ennek oka a felhagyás, ami jelenleg még nem jelenik meg jól elemezhető módon a statisztikákban**, mivel ehhez a közölt statisztikai adatok se nem elég részletesek, se nem elég naprakészek.

C. A mintaterületekhez kapcsolódóan megfogalmazott megfogalmazott tézisek:

T7: A mintatelepülések elemzése alapján megállapítottam, hogy **az újonnan létrehozott településrészek nagyban hasonlítanak egymásra és nem tükrözik az adott település építészeti hagyományait, hiszen az új funkció domináns az új településrészekben, melyek a helyi sajátosságok helyett a globális trendekre vezethetők vissza. Az örvidéki mintaterület tájváltozása időben a magyarországié előtt jár, a székelyföldi mintaterületen pedig éppen csak elkezdődtek azok a folyamatok, amelyek Baranya megyében már jelentős hatást fejtettek ki.**

T8: **Kidolgoztam és három mintaterület 39 településén teszteltem az összehasonlító erőforrás-piramist, egy olyan környezeti, társadalmi és gazdasági szempontokat is magába foglaló településértékelési módszert, ami háttértáblázatának köszönhetően kellően részletes elemzésre a lehetőséget, grafikai megjelenése pedig lehetővé teszi az adott település adottságainak mikrotérségi kontextusban való értékelését.**

T9: **Az összes mintaterületen is megfigyelhető, globális hatásokra visszavezethető problémák a következők: települések összenövése, új, a régi település karakteréhez nem illeszkedő településrészek kialakulása, valamint a kézimunkaerő igényes területhasználati formák visszaszorulása. Az extenzív területhasználati módok visszaszorulása a nyugatabbra fekvő mintaterületeken figyelhető meg, míg keletebben elhelyezkedő mintaterületeken a parlagosodás jelent komoly problémát.**

Kutatási eredményeim egyik része segédletként alkalmazható a települési és a kistérségi tervezésben, másik része kiindulópontot jelenthet más kutatások számára, adatai pedig felhasználhatóak éppúgy mások kutatásai során, mint az oktatásban.

Alkalmazhatóság a tervezésben:

AT1: A **vidéki településrészekre** fordított nagyobb figyelem **biztosíthatja** ezeknek a periférikus, de a tájfenntartás szempontjából általában fontos szerepet vállaló lakóterületeknek a **megfelelő helyét a nagyobb léptékű tervezésben.**

AT2: A **települések 2001-es** adatok alapján való **besorolása**, különösen a különböző funkciók együttes megjelenése a **falvak kiegyensúlyozottabb fejlődésének és szorosabb együttműködésének** biztosításához a tervezésben is segítséget nyújthat.

AT3: Az **erőforrás-piramis segédletet** nyújt a **kistérségi tervezéshez.**

AT4: A **települések karakterére ható globális folyamatok meghatározása és jellemzése segíti tervezéskor az általánosan jellemző problémák azonosítását, a jó példák hozzájárulnak a várható negatív hatások elkerüléséhez, valamint rámutatnak a helyi sajátosságok megőrzésének fontosságára és lehetőségeire.**

AT5: A **területhasználati változások jellemzésekor statisztikai adatok csak kiindulópontot jelenthetnek, ezt mind a fejlesztési, mind a rendezési típusú tervezéskor szem előtt kell tartani.**

AT6: A **mintaterületek** egymáshoz való viszonyának feltárása lehetőséget ad a **keletebben fekvő területeknek** arra, hogy elemezzék a várható folyamatok pozitív és negatív hatásait, valamint arra, hogy **felkészüljenek a változásokra.**

Alkalmazhatóság a kutatásban:

AK1: A **vidéki területek tájépítészeti szempontú definiálása** a vidéki **értékek megőrzésének** fontosságára hívja fel a figyelmet, ami az építészeti örökségek új funkcióval való felruházásának egyre szélesebb körű alkalmazásával egyre jelentősebb szerepet kap.

AK2: A **vidéki településrészek** száma és mérete árnyalja a településekről alkotott képet, ami segítheti az **együtt tervezhető térségek lehatárolására és fejlesztésére** vonatkozó **módszertan** kidolgozását.

AK3: A **városok városias karakterének törvényszerű kialakulásának elfogadása** hozzájárul a **funkcionálisan megkérdőjelezhető várossá nyilvánítási gyakorlat tájépítészeti szempontú értékeléséhez.**

AK4: A **falvak** funkciókon alapuló **csoportosítása** mellett, hogy gazdagítja a falutípusizálások körét, **összekötő kapocsként szolgálhat a tájépítészeti és a gazdasági megközelítés között.**

AK5: A **vidéki térségek dinamikus változásának nyomonkövetéséhez jó alapot nyújt** az általam megalkotott definíciók alapján a vidéki települések és településrészek 2008-as, illetve 2001-es adatok szerinti lehatárolása. A **2001-es statisztikai adatokra alapozott magyarországi körkép** kiindulópontot ad a változások időbeli nyomonkövetésére.

Alkalmazhatóság az oktatásban:

AO1: A **vidéki települések, vidéki településrészek definíciói** felhasználhatók a hallgatók **szemléletformálására.**

AO2: Az alapvető tájtipusoknak megfeleltethető csoportosítást alkalmazó **2001-es körkép adatai**, valamint a hozzájuk fűződő általános érvényű megállapítások, **törvényszerűségek** az oktatásban is felhasználhatóak.

AO3: Az **erőforrás-piramis** szerkezete, elvei a **településértékelés egy példajaként** szolgálhatnak a hallgatók számára.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

Következtetésem három nagy csoportra osztom: az első csoportban közölt megállapítások az általános folyamatokra, a második pontban megfogalmazott következtetések az országos helyzetképre, míg a harmadik rész a mintaterületekre irányulnak.

A vidéki térségekre ható folyamatokkal kapcsolatos következtetések:

A városi és a vidéki évszázadokon át viszonylag stabil településforma számos, az ipari forradalom vívmányaira visszavezethető folyamat hatására jelentős változáson ment keresztül a 19. század óta. A változás a 20. század közepén új lendületet kapott, és ma is tart. Részben ez a változási folyamat, részben a falvak széles körű specializációja jelentősen megnehezíti a vidék, a vidéki térségek vagy a vidéki települések akár minőségi, akár mennyiségi kritériumainak a meghatározását.

Felmerült a kérdés, hogy érdemes-e egyáltalán ragaszkodni a hagyományos város / falu kategóriákhoz, vagy új kifejezések használata inkább a célravezető. Ez a problémafelvetés véleményem szerint nagyrészt abból a területfejlesztési szemléletből adódik, amelynek

legalsó szintét egyre inkább településcsoportok és nem az egyes helységek képezik. Nem tartom azonban szerencsés tendenciának ezt a megközelítést, hiszen ugyan a stabilan együttműködni tudó településcsoportoknak és ezek együttes tervezésnek a jelenleginél sokkal nagyobb szerepet kell adni, a kizárólagos csoportos kezelés számos problémáról és lehetőségről elvonhatja a figyelmet.

Magyarország falvainak funkcióváltásával kapcsolatos következtetések:

Magyarországon olyannyira elszaporodtak a növekedés nélküli alvófalvak, hogy az országos helyzetképet lényegében az ebbe a csoportba tartozó települések határozzák meg. Növekvő alvófalvak nagyobb számban csak néhány nagyváros körül találhatóak. A többi funkció csoportosan néhány tájegységhez köthető. A legerősebb tájváltató hatást az üdülőfunkció és a növekedéssel járó alvófunkció okozza. Az agrárszektor gyengülése a gépesítés elterjedése és az egyre intenzívebb művelés miatt kevésbé szembetűnő, noha a művelési módok változásai jelentős vizuális módosulásokat okozhatnak.

Figyelemreméltó a falvak az utóbbi száz évben elszenvedett funkcióvesztése. Igaz ugyan, hogy az üdülési igények sokkal szűkebb körben voltak elterjedtek, a falvak döntő

többsége egyaránt tudott munka- és lakóhelyet biztosítani a lakóinak. A 20. század elején a történelmi Magyarország 12 ezer települése közül is csak mintegy 500 specializálódott ami arában 5% alatt marad , 2000-re a falvaknak több, mint háromnegyedét érték olyan hatások, amelyek jelentősen megváltoztatták a település fejlődési útját.

Az erőteljesen specializálódott települések többnyire gazdasági vagy társadalmi szempontból ugyan sikertörténetnek könyvelhetőek el, ez vagy alapvetően átformálta környezetüket vagy a védelmi törekvések ellenére is jelentős terhelést jelent természeti erőforrásaikra. Mivel ezeknek a falvaknak a fejlődését jellemzően külső tényezők befolyásolják, rendszereik igen érzékenyek lehetnek. Ennek tükrében érdekes adat, hogy a jelentős specializáción keresztülment települések csupán 30%-a áll több lábbon.

Míg a termelő funkciók esetén igen kevés kapcsolódási pont alakult ki, az alvó- és az üdülőfunkciók a lehető legváltozatosabb kombinációkban fordulnak elő, ami jelzi azt, hogy ezek a funkciók nem teljes értékűek.

A mintaterületekhez kapcsolódó következtetések:

A különféle tendenciák időbeli eltérése, valamint a következő évtizedekre előrejelzett változások a fejlettségi szinttel fordítottan arányos dinamikája rámutat arra, hogy az örvidéki

terület tájváltozása mintegy 50 évvel megelőzi a hazai folyamatokat, a székelyföldi térség pedig még a hazánkban már lezajlott változások előtt áll. Ez lehetővé teszi, hogy utóbbi térségek figyelembe vegyék az előbbieken tapasztalt változások pozitív és negatív vonatkozásait.

A minden mintaterületen megfigyelhető módosulások rámutatnak a globalizációra visszavezethető, általános érvényű veszélyekre, amelyek alól a legnehezebb a falvaknak kivonniuk magukat. Ezek közül is kiemelkedik az új településrészek megjelenése, amelyekről nem csak az állapítható meg, hogy ritkán integrálódnak megfelelően a falvak egészébe, hanem az is, hogy sajátosságaikat elsősorban speciális funkciójuk határozza meg, így igen hasonló a kialakításuk a különböző fejlettségi szintű, különböző történetre visszatekintő és különböző kultúrkörben felnőtt lakossággal rendelkező falvakban.

A burgenlandi mintaterület falvai közötti különbségek számottevően kisebbek voltak, mint a másik két mintaterületen, ami akkor is a mindenhol egyformán magas szintű infrastrukturális ellátottságra, valamint arra vezethető vissza, hogy a településekre ható folyamatok egységesen, kívülről határozzák meg a falvak fejlődési irányait.

5. SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Folyóiratcikkek, angol nyelven:

SALLAY Ágnes EGYED Adrienn (2011) Ethnicity and landscape. In.: Acta Universitatis Sapientiae. Agriculture and Environment. Vol 3. Suppl. pp. 210-217. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem. Kolozsvár. (Cluj-Napoca)

EGYED Adrienn (2010) „Winners” and „losers” of the Balaton Recreational Area in the year of the recession (2009) Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle Volume 5. 2010/1 supplement. pp. 226-230 A folyóirat CD melléklete. Hódmezővásárhely

Folyóiratcikkek, magyar nyelven:

EGYED Adrienn (2011) A területhasználat változása a 20. században kárpát-medencei példák alapján. In.: E-tudomány 2011/3 pp. III1-III9. http://www.e-tudomany.hu/etudomany/web/uploaded_files/Egyed_Adrienn_lt.pdf

FILEPNÉ KOVÁCS Krisztina EGYED Adrienn (2011) Ökológiai hálózatok rehabilitációja és a zöldűttervezés kapcsolata Magyarországon. In.: Tájökológiai Lapok 2011/1 pp. 73-85. SZIE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet. Gödöllő.

Konferenciakiadványokban megjelent munkák, full paper, angol nyelven:

EGYED, Adrienn (2011) Viewpoints for rating the resources of the villages. Spring Wind Conference pp. 101-108 Doktoranduszok Országos Szövetsége. Pécs.

EGYED Adrienn (2011) Comparison the special resources of villages settled in mountains and valleys. pp. 68-73 Turizmus szerepe a területi fejlődésben IV. Nemzetközi Konferencia kiadványa. Gyergyószentmiklós (Gheorgheni)

EGYED Adrienn (2011) Changes in land use in the 20th century based on pilot areas situated in the Carpathian Basin. XVII. Nemzetközi Tehetség gondozási Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Diákkonferencia CD kiadványa. Szolnok.

EGYED, Adrienn (2010) Valuable landmarks and mind mapping. Spring Wind Conference pp. 120-123 Doktoranduszok Országos Szövetsége. Pécs.

EGYED, Adrienn – MIKHÁZI, Zsuzsanna (2010) Landscape transformation at tourist resorts around Lake Balaton pp. 613-620 Proceedings of Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning 2010. Budapesti Corvinus Egyetem, Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék. Budapest.

EGYED, Adrienn – FILEPNÉ KOVÁCS, Krisztina (2010) Reviving of natural networks in Hungary pp. 607-612 Proceedings of Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning 2010. Budapesti Corvinus Egyetem, Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék. Budapest.

EGYED, Adrienn (2010) Regulations for unique landscape features cadastre: theory and practice in Hungary pp. 13-16. 7th International Conference of PhD Students – Agriculture Miskolci Egyetem. Miskolc.

EGYED, Adrienn – SALLAY, Ágnes (2010) Role and possible tracks of thematic roads in the Firtos region pp. 106-112 Turizmus szerepe a területi fejlődésben III. Nemzetközi Konferencia kiadványa. Gyergyószentmiklós (Gheorgheni)

EGYED Adrienn (2010) Impact of village formation on the character of the settlements XVI. Nemzetközi Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Diákkonferencia CD kiadványa. Mezőtúr.

EGYED, Adrienn – SALLAY, Ágnes (2009) The tourism as the motor of the development in a micro-region around the Firtos Hill. pp. 114-122 Turizmus szerepe a területi fejlődésben II. Nemzetközi Konferencia kiadványa. Gyergyószentmiklós (Gheorgheni)

Konferenciakiadványok, megjelent munkák, full paper, magyar nyelven:

EGYED Adrienn (2009) Tájalakulási tendenciák vidéki térségekben. 12. Tavasz Szél konferencia kiadványa. pp. 85-90 Doktoranduszok Országos Szövetsége. Szeged.

EGYED Adrienn (2009) A vidék új szempontú megközelítése. A Tudomány Hete konferencia kiadványa. (In press.)

Dr. SALLAY Ágnes MIKHÁZI Zsuzsanna FILEPNÉ KOVÁCS Krisztina Dr. CSEMEZ Attila
EGYED Adrienn (2009) Turisztikai desztinációk táji adottságainak optimális használata. CD kiadvány.

Könyvrészlet, angol nyelven:

SALLAY, Ágnes MIKHÁZI, Zsuzsanna FILEPNÉ KOVÁCS, Krisztina EGYED, Adrienn CSEMEZ, Attila (2009) Optimal use of landscape conditions of tourist destinations. 4th International Conference „Creativity and Innovation in Managing Uncertainty and Risk in Tourism Theory and Practice” című konferencia tanulmánykötete (In press.)

Könyvrészletek, jegyzet részlete, magyar nyelven:

EGYED Adrienn – JOMBACH Sándor (2010) Tájalakulási tendenciák előrejelzése a Firtos térségben. Mesterségek a székely közösségekben. Molnár István Múzeum Kiadványai 2. pp. 67-78. Székelykeresztúr

EGYED Adrienn (2010) Táji értékek és mentális térképezés. 4D Könyvek. Ormos Imre Tudományos Ülésszak LOV 2009. Tájépítészeti tanulmányok pp. 143-150. Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar, Budapest.

EGYED Adrienn (2011) Az üdülési formák negatív táji hatásai, ezek csökkentésére irányuló eszközök a tervezésben. In.: Sallay Ágnes (szerk) Tájtervezés és területfejlesztés. Egyetemi jegyzet. pp. 129-140. BCE-TTT. Budapest.

EGYED Adrienn (2012) A burgenlandi székelyek nyomában. Az örvidéki székelyek táji lenyomatainak vizsgálata pp. 241-254. In.: Sófálvi András, Visy Zsolt (szerk) Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemségi történelméből. Énlaka – Székelyudvarhely.